

УДК 930.253:929Горська

С. О. ДУБОВИК*

**ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ
І ТВОРЧОСТІ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОГО
ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ
(на підставі особового фонду художниці Алли Горської
у ЦДАМЛМ України)**

Шістдесятництво – значне явище у суспільному і мистецькому житті України другої половини ХХ ст. Особливої уваги у вивченні цього питання заслуговує особовий фонд визначної української художниці, активної учасниці руху шістдесятників Алли Горської (1929–1970), що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. У статті висвітлено історію фонду, проведено загальний джерелознавчий огляд документів і матеріалів кожної структурної групи.

Ключові слова: Алла Горська; шістдесятники; соціалістичний реалізм; образотворче мистецтво; фонд особового походження; архівні документи; ЦДАМЛМ України.

Після смерті Й. В. Сталіна в Радянському Союзі почався період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму та деякої лібералізації суспільного життя. В Україні помітно уповільнилася русифікація, зросла роль українського чинника, відбулася часткова реабілітація жертв сталінських репресій. Після закриття ХХ з'їзду КПРС новий лідер партії М. С. Хрущов виголосив перед першими особами держави секретну доповідь про культ особи та його наслідки, розповів про злочини сталінізму. Почалася т. зв. «відлига», в умовах якої з'явилася своєрідна субкультура радянської інтелігенції – шістдесятництво. Здавалося, що починається зовсім новий етап історії, коли можна вільно говорити, вільно думати, до чогось прагнути.

Саме шістдесятники стали першою ластівкою свободи у післясталінський період. Їх було дуже мало, але саме їхні голоси були ознакою часу. Найпомітніші серед них – Микола Вінграновський, Іван Дзюба, Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Левко Лук'яненко, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Симоненко, Василь Стус, Лесь Танюк, В'ячеслав Чорновіл, Валерій Шевчук, Алла Горська, Опанас

* Дубовик Сергій Олександрович – науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Зубченко, Веніамін Кушнір, Людмила Семикіна, Галина Севрук, Георгій Якутович та ін. Вони відразу привернули до себе увагу суспільства, бо були не лише талановитими, обдарованими, ерудованими, а й відрізнялися мужньою громадянською позицією та почуттям як власної, так і національної гідності.

Все почалося з Клубу творчої молоді «Сучасник» (КТМ)¹, до якого належала плеяда талановитих поетів, прозаїків, блискучих інтелектуалів-критиків, художників. Вони влаштовували літературні вечори, художні виставки, театральні вистави, кінопокази, поїздки Україною з метою вивчення й збереження пам'яток архітектури, розробляли десятки проектів, слухали джаз. Усе дихало молодістю і свободою, українською свободою.

Однією з яскравих постатей серед членів клубу була Алла Горська. Саме тут вона почала свою самоукраїнізацію: створила галерею портретів – Б. Д. Антоненка-Давидовича, О. П. Довженка, І. Ф. Драча, А. Г. Петрицького, Є. О. Сверстюка, І. О. Світличного, В. А. Симоненка, Л. С. Танюка, Т. Г. Шевченка; відкрила для себе глибини української культури, вивчала українську мову².

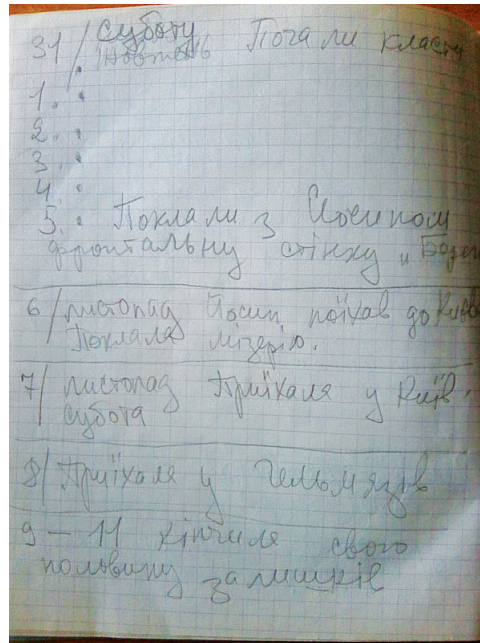
Біографію та громадсько-політичну діяльність Алли Горської, її причетність до шістдесятників, руху опору (правозахисного, дисидентського) значною мірою досліджено, а в цій статті ми зосередимося саме на джерелознавчому огляді архівного фонду художниці, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України).

До ЦДАМЛМ України документи А. О. Горської були передані сином художниці О. В. Зарецьким у 1991, 1996, 1999 рр. На перше надходження (45 док.) було складено акт від 24 січня 1991 р. і долучено до фонду № 524 «Документи діячів українського образотворчого мистецтва (колекція)», а в червні 1991 р. за рішенням ЕПК ЦДАМЛМ України (протокол № 11 від 18. 07. 1991 р.) виділено в окремий фонд за № 1165. Науково-технічне опрацювання означеного документального комплексу розпочалося в 2005 р. Документи фонду в кількості 153 од. зб. класифіковані й систематизовані в описі № 1, який складається із семи розділів: творчі документи А. О. Горської; листи художниці та до неї; біографічні документи; документи про життя і творчість А. О. Горської; зображувальні документи та документи інших осіб, що відклалися у фонді. Хронологічно цей документальний комплекс охоплює 1925–1995 рр.

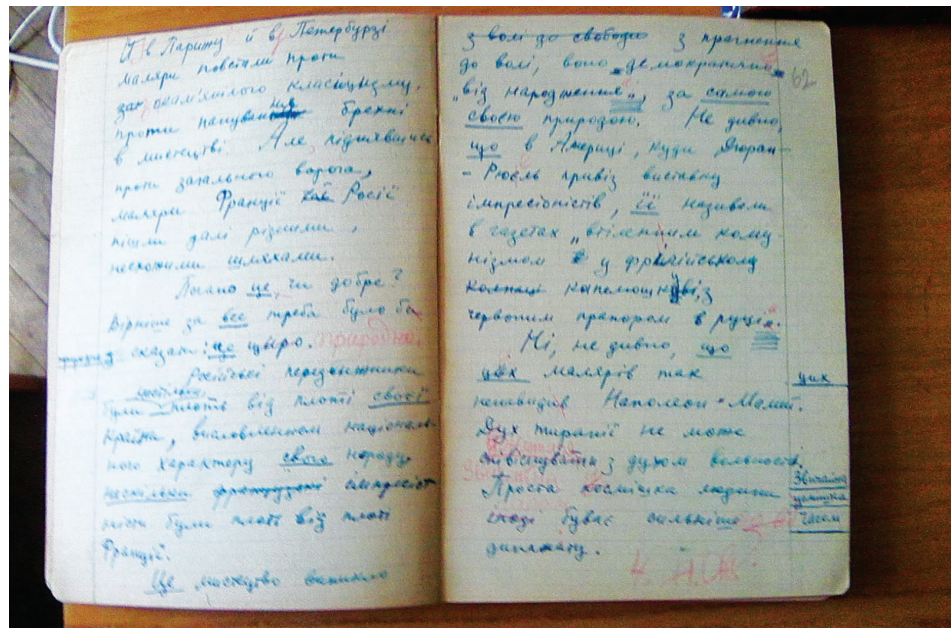
До першого розділу архівного фонду увійшли творчі документи А. О. Горської, здебільшого ескізи монументальних і станкових робіт. Виконані вони аквареллю, гуашшю, білилом, вуглиною та олівцем на папері або кальці. Роботи великі за розміром і зберігаються в тубах або у великоформатних папках. Серед них – «Гнівний Тарас», «Дума.

(Тарас Шевченко)» (1962–1963)³, «Бандурист Тарас», «Жінка з мечем» (поч. 1960-х)⁴, афіша вистави «Отак загинув Гуска» М. Г. Куліша у Львівському українському драматичному театрі (1962–1963)⁵, панно «Скажи, що правда оживе» (1963)⁶, жартівлива стіннівка «Фурт – фурт. Іванніада та Аллоіада» до спільного ювілею А. О. Горської та І. О. Світличного за мотивами донецьких мозаїк (1965)⁷, мозаїка «Вугільна квітка» (1960-ті)⁸, розписи «Козак Мамай», «Козак з конем» (1960-ті)⁹, лінорит «Місто» (1960-ті)¹⁰, портрети А. Г. Петрицького, В. А. Симоненка (1960-ті)¹¹, Ді Найта (1960-ті)¹², дружній шарж на І. Ф. Драча (1960-ті)¹³, ескізи до мозаїк та розписів у Краснодарському музеї «Молода гвардія» (1960-ті)¹⁴ та ін. Також серед великоформатних робіт зберігаються й невеликі за розміром начерки, ескізи, екслібриси, альбом із замальовками та записами текстів народних пісень, фотографії мозаїк, виконаних А. О. Горською у співавторстві з чоловіком – В. І. Зарецьким, Б. І. Плаксієм, В. С. Смирновим та ін.

Виняткову цінність серед творчих документів А. О. Горської становлять рукописи: 11 щоденників (6 зошитів, 3 блокнота, 19 розрізнених арк.) (1967–1970)¹⁵, згадані вище 3 зошити із вправами та диктантами з української мови (1964–1965)¹⁶, 12 зошитів із чернетками листів художниці до Ленінського райкому КПУ відносно підписання знаменитого «Листа-протесту 139-ти», до Віри Вовк та О. І. Заливахи, із нотатками з художніх виставок, текстами народних пісень, замальовками інтер'єрів кафе, ресторанів, крамниць, зроблених під час поїздок у Західну Україну та Прибалтику (1965–1969)¹⁷; окремі аркуші з тезами виступів і планами лекцій, конспектом лекції з естетики, прочитаної І. О. Світличним, із записами, зробленими на засіданні Спілки художників УРСР під час обговорення тих членів Спілки, які підписали «Лист-протест 139-ти», на художніх виставках, із нотатками творчого характеру та замальовками олівцем (1950-ті – 1960-ті)¹⁸. Завершує комплекс творчих документів А. О. Горської – записник художниці з адресами та номерами телефонів¹⁹.

Аркуш зі щоденника А. О. Горської.
31 жовтня – 9–11 листопада 1970 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1165. Оп. 1.
Од. зб. 33. Арк. 205зв.

Зошит А. О. Горської з української мови з виправленнями та оцінкою Н. О. Світличної. Січень 1965.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1165. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 61зв.–62.

У другому та третьому розділах фонду представлено листування А. О. Горської, яке хронологічно охоплює 1954–1970 рр. Серед кореспондентів художниці – відомі українські діячі, друзі та однодумці: Віра Вовк, Т. Д. Геврик, А. А. Горват, Л. М. Гуцалюк, І. М. Дзюба, В. О. Забаштанський, О. І. Заливаха (більшість листів А. О. Горської до нього опубліковані в збірнику «Червона тінь калини. Алла Горська: листи, спогади, статті» в упорядкуванні О. В. Зарецького та М. М. Маричевського, 1996), В. І. Захарченко, Г. О. Зубченко, В. І. Кривенець, М. М. Писанко, О. С. Піскун, М. [Г.] Плахотнюк, Н. О. Світлична, Г. І. Синиця, Л. С. Танюк, Ю. Цехмістренко, Л. В. Череватенко та ін. Велике листування вела А. О. Горська з батьком – Олександром Валентиновичем, який завжди був для неї авторитетом, ділилася своїми творчими задумами, розповідала про роботу (1957–1963)²⁰. Також зберігаються тут листи А. О. Горської до матері – Олени Давидівни (1957–1959)²¹, сина Олексія (1961–1969)²², чоловіка – художника В. І. Зарецького (1958–1961)²³. А. О. Горська з батьками та сином.

Ця група документів є дуже інформативною для дослідників, адже відображає багатогранну творчу та правозахисну діяльність А. О. Горської. Частина з них опублікована у згаданому вище збірнику, видання якого стало важливим внеском у збагачення джерельної бази з вивчення українського дисидентського руху.

А. О. Горська з батьками та сином.
Одеса, кінець 1950-х–початок 1960-х років.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1165. Оп. 1. Од. зб. 141. Арк. 19.

Цінні біографічні відомості художниці увійшли до четвертого розділу архівного фонду – «Матеріали до біографії Горської А. О.». Значний інтерес представляють особисті документи: залікова книжка (1948–1953)²⁴, класифікаційний квиток про присвоєння III-го спортивного розряду з волейболу (1952)²⁵, медичні довідки про стан здоров'я (1954) та народження сина Олексія (1958)²⁶; договори, акти, листи, доповідні записки та ін. документи про роботу з оформлення київських ресторанів та Головоштамту, об'єктів громадського харчування в Черкаській області, створення групового портрета бригади шахти «Північна» у Краснодарі (1959–1970)²⁷; документи про роботу в КТМ: проект положення про секцію образотворчого мистецтва, запрошення на літературно-мистецькі вечори, організатором яких була А. О. Горська (1962–1964)²⁸; документи про святкування спільного ювілею «35+35» А. О. Горської та І. О. Світличного: запрошення, промова В. М. Чорновола, слово-відповідь ювілярів (1964)²⁹; заяви, листи А. О. Горської та Л. М. Семикіної в ідеологічну комісію при ЦК КПРС, президію Спілки художників СРСР та інші установи з поясненням ситуації, що склалася навколо Шевченківського вітража у Червоному корпусі КДУ ім. Т. Г. Шевченка, виписки з протоколів засідань спілок художників УРСР та СРСР тощо (1964)³⁰; текст листа вищому партійному керівництву СРСР щодо захисту прав людини, скарги у прокуратуру Київської області, повістки до слідчого КДБ, куди художницю викликали

як свідка та інші документи правозахисної діяльності А. О. Горської (1965–1969)³¹.

П'ятий розділ становлять документи про загибель, похорон та вияснення обставин смерті А. О. Горської: повідомлення про смерть у Київській організації Спілки художників УРСР, рукопис «Невиголошене слово Богдана Гориня на похороні Алли Горської», листи-співчуття родині, відповідь сину О. В. Зарецькому з прокуратури Київської області (1970–1990)³²; документи про підготовку та видання збірника «Червона тінь калини. Алла Горська: листи, спогади, статті»: спогади сучасників, вступне слово «Від упорядників», копії листів А. О. Горської до О. І. Заливахи, а також матеріали, які не увійшли до книги, але збиралися друзями й однодумцями А. О. Горської відразу після її смерті. В основному, це – чернетки спогадів про художницю (1990–1995)³³. Серед документів цього розділу є також відгуки про мозаїчне панно в Краснодонському музеї «Молода гвардія» (1969)³⁴.

Шостий розділ фонду – зображувальні документи. Серед них: індивідуальні фотографії А. О. Горської, починаючи з однорічного віку до кінця життя, фотографії у групі з батьками, друзями (1930–1960-ті)³⁵, фотокопії портретів А. О. Горської роботи чоловіка В. І. Зарецького (1960-ті)³⁶. До цього ж розділу віднесено стінгазету «Подорож по Україні» КТМ «Сучасник» із великою кількістю фотографій учасників подорожі. У стінгазеті присутні малюнки, можливо, А. О. Горської (1962)³⁷. Зберігаються в цьому розділі й ескізи запрошення та афіші вечора пам'яті А. О. Горської, який відбувся у 1990-х роках [1991]³⁸.

Серед документів останнього (сьомого) розділу фонду представлено листування В. І. Зарецького, а саме: лист художника до батьків А. О. Горської з побутових питань (1957)³⁹, лист донецького архітектора Л. Я. Штейнерафа (співробітника інституту «Гіпромисто») до В. І. Зарецького з приводу створення декоративного панно (1960-ті)⁴⁰ та лист сестри Лілії до батьків (1964)⁴¹. Крім цього, в розділі знаходяться документи інших осіб, зокрема, рукописи книги під редакцією В. М. Чорновола «Лихо з розуму. (Портрети двадцяти «злочинців»)» про діяльність правозахисників 1960-х років (1967)⁴² та стаття невстановленого автора «Опанас Заливаха» [1990-ті]⁴³.

Гармонійним доповненням до комплексу архівних документів є 2 збірки спогадів про А. О. Горську, що зберігаються в бібліотечному сховищі ЦДАМЛМ України: 1. Алла Горська. Червона тінь калини / Ред. та упор. О. Зарецького та М. Маричевського. – Київ, 1996. – 240 с.; 2. Алла Горська. Квітка на вулкані / Ред. О. Зарецького, упор. Л. Огнева. – Донецьк: Норд Компютер. 2011. – 336 с. Імена авторів цих спогадів відомі в Україні та світі: лауреати Національної премії ім. Т. Г. Шевченка: С. І. Білокінь, Віра Вовк, І. Ф. Драч, І. В. Жиленко, О. І. Заливаха, В. І. Зарецький, І. М. Калинець, М. Х. Коцюбинська,

Б. І. Плаксіє, В. М. Прядка, Є. О. Сверстюк, Н. О. Світлична, І. О. Світличний, Г. І. Синиця, Л. М. Семикіна, В. С. Стус, Л. І. Яценко; заслужений діяч мистецтв Б. С. Довгань; заслужена художниця України Г. С. Севрук.

Від часу трагічної загибелі А. О. Горської минуло більше 47 років. Без сумніву, авторитет серед широкого кола опозиційно налаштованої інтелігенції, громадська непохитна позиція А. О. Горської непокоїли різні поверхи влади. Історію моторошного вбивства і дивного слідства ґрунтовно описав відомий мистецтвознавець Богдан Певний (США) на сторінках журналу «Слово і час» (№ 11, 1991, арк. 64–72). Офіційним шляхом правда про художницю стала повертатися в Україну з 1990 р. Вийшли в світ численні публікації, проведено виставки, знято документальні фільми, пройшли читання та вечори пам'яті; її ім'ям названо вулиці та провулки міст Києва, Львова, Вінниці, Василькова; будинки, де вона жила та загинула, увічнено меморіальними дошками; засновано Пластовий курінь ім. Алли Горської (м. Новий Розділ Львівської обл.); у США, Канаді, Західній Європі та Австралії низка громадських організацій, головним чином жіночих, взяли ім'я А. О. Горської.

Таким чином, фонд «Горська Алла Олександрівна, українська художниця» є важливим і цінним джерелом з історії українського правозахисного руху 1960-х років, що висвітлює життя і творчість визначної громадської діячки – художниці-шістдесятниці А. О. Горської, а також функціонування київського КТМ – національно-культурного осередку ранніх шістдесятників.

¹ Заснований у Києві 1960 р. (формально під егідою міського комітету комсомолу), швидко став центром українського національного життя. При клубі організувалися секції: кіно, театральна, письменницька, художня, музична. Президентом клубу був обраний молодий режисер Лесь Танюк.

² Виросла Алла Горська в російськомовній родині, українську мову почала вивчати вже тридцятирічною. Її вчителькою була Надія Світлична. В особовому фонді художниці у ЦДАМЛМ України збереглися зошити із вправами та диктантами з української мови, словничками, куди Алла Горська занотувувала незнайомі їй слова.

³ ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1165. Оп. 1. Од. зб. 1.

⁴ Там само. Од. зб. 6.

⁵ Там само. Од. зб. 2.

⁶ Там само. Од. зб. 3.

⁷ Там само. Од. зб. 5.

⁸ Там само. Од. зб. 7.

⁹ Там само. Од. зб. 8.

¹⁰ Там само. Од. зб. 9.

¹¹ Там само. Од. зб. 20.

- ¹² Там само. Од. зб. 22.
- ¹³ Там само. Од. зб. 23.
- ¹⁴ Там само. Од. зб. 10–12.
- ¹⁵ Там само. Од. зб. 33.
- ¹⁶ Там само. Од. зб. 34.
- ¹⁷ Там само. Од. зб. 35–37.
- ¹⁸ Там само. Од. зб. 38–42.
- ¹⁹ Там само. Од. зб. 43.
- ²⁰ Там само. Од. зб. 46.
- ²¹ Там само. Од. зб. 45.
- ²² Там само. Од. зб. 51.
- ²³ Там само. Од. зб. 50.
- ²⁴ Там само. Од. зб. 115.
- ²⁵ Там само. Од. зб. 116.
- ²⁶ Там само. Од. зб. 118.
- ²⁷ Там само. Од. зб. 119.
- ²⁸ Там само. Од. зб. 120, 121.
- ²⁹ Там само. Од. зб. 122.
- ³⁰ Там само. Од. зб. 123.
- ³¹ Там само. Од. зб. 124, 126.
- ³² Там само. Од. зб. 130–133.
- ³³ Там само. Од. зб. 134–137.
- ³⁴ Там само. Од. зб. 129.
- ³⁵ Там само. Од. зб. 139, 141–143.
- ³⁶ Там само. Од. зб. 140.
- ³⁷ Там само. Од. зб. 146.
- ³⁸ Там само. Од. зб. 147, 148.
- ³⁹ Там само. Од. зб. 149.
- ⁴⁰ Там само. Од. зб. 150.
- ⁴¹ Там само. Од. зб. 151.
- ⁴² Там само. Од. зб. 152.
- ⁴³ Там само. Од. зб. 153.

The 1960es'-movement Dissidents (shestydesiatnyky) is a significant phenomenon in the social and artistic life of Ukraine in the second half of the 20th century. Particular attention deserves the personal fond of a distinguished Ukrainian artist, an active participant of the movement of the sixties Alla Horska (1929–1970), which is kept in the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine. In the article author covers the history of receipt of documents by Archives and makes a general source study review of documents and materials of each structural group of the artist's fond.

Key words: Alla Horska; the 1960es'-movement Dissidents (shestydesiatnyky); socialist realism, art; the personal fond; the archival documents; the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine.